

Katarzyna Wojan

**PIERWSZE HISTORYCZNE
POMNIKI PIŚMIENNICTWA
UGROFIŃSKIEGO**

SPECULUM LINGUISTICUM (Warszawa) vol. III, 2015

Słowa kluczowe: języki ugrofińskie, zabytki piśmiennicze, petroglifika, protopismo węzełkowe, piktografia, epigrafika, kij karbowany, runy, rowasz, tamgi, pas, abur (anbur), tiste, teszks, gramoty brzożowe.

Petroglifika – zapowiedź piśmiennictwa

Człowiek rozumny (*Homo sapiens*) nieprzerwanie od ponad 30 000 lat wykorzystywał symbole wizualne do wyrażania pojęć oraz do graficznego utrwalania informacji, a tym samym komunikowania określonych wiadomości. Nie bez powodu bywa określany jako „zwierzę posługujące się znakiem” (Kuckenburger 2006: 106). W kulturach ustnych pamięć była wspomagana przez przedmioty oraz przy pomocy środków graficznych, pełniących podobne funkcje jak pismo w bardziej rozwiniętej społeczności. Z czysto funkcjonalnego punktu odniesienia można je zatem potraktować jako zwiastuny piśmiennictwa (por. Kuckenburger 2006: 106). Ponadto należy zauważyć, iż niektóre inskrypcje naskalne nasuwają skojarzenia z wczesnymi formami pisma runicznego.

Istotne dla siebie oraz dla swojej wspólnoty komunikatywnej informacje człowiek prahistoryczny przedstawiał w postaci rysunków naniesionych farbą (malowideł lub piktogramów) i rytów naskalnych, w kości, kamieniu, przyjętego kudu karbów na łaskach lub drewnie, czy też w formule zapisu trójwymiarowego – oryginalnych węzłów. Sztuka prehistoryczna w formie malowideł naskalnych (mitogramów¹) czy rytów w skale pełniła pewną funkcję znaczeniową i komunikatywną. Mitogramy stanowią wizerunki ludzi i zwierząt w powiązaniu z różnymi znakami geometrycznymi, powstałe dla wsparcia tradycji ustnej i świadczące o relacjach człowieka z jego otoczeniem. Inskrypcje naścienne były zapisywane w sposób ikoniczny (przy pomocy obrazów); kompozycje składały się z zespołów symbolicznych tworów oddzielonych liniami, znaków w różnych kształtach, plam. Znaki te miały dla wspólnot pierwotnych jakąś głębszą treść, która dla współczesnego odbiorcy jest trudna do rozszyfrowania i eksplanacji. Tworzą one specyficzną mowę obrazu – swoisty kod symboliczny, zaś zrekonstruowanie prawdziwej wymowy takiego zapisu idei nie wydaje się możliwe; jego sens jest wciąż niedostępny dla dzisiejszego obserwatora.

Wprawdzie **petroglifiki** (gr. πέτρος 'skała', γλύφειν 'rzeźbić, wyryć') – prehistorycznych naskalnych rytów przedstawieniowych (rysunków i inskrypcji) – nie zalicza się do tradycyjnych wytworów piśmiennictwa, jednak trudno nie zgodzić się z faktem, że stanowi ona naturalną, pierwotną, a przy tym najprostszą, nieoralną formę komunikacji międzyludzkiej, przy której pomocy dokonywał się przekaz konkretnej informacji zgodnie z zamierzoną intencją jej nadawcy. Sztuka naskalna należy do najstarszych ekspresji symbolicznych. Operowanie symbolem uznać należy za bardzo archaiczną, jeśli wręcz nie immanentną cechę kultury człowieka, która przynajmniej od ponad trzydziestu tysięcy lat wyrażana jest także w formie wizerunków naskalnych (A. Rozwadowski 2008: 560). Petroglifika stanowi wypowiedź w postaci systemu obrazowo-symbolicznego, utrwaloną w formie plastycznej ilustrującej pewien kompleks

¹ Termin: André Leroi-Gourhan 1980.

myślowy. Kompleks ten po przetransponowaniu na mowę może przybierać różnorodne formy wyrazu. Sposób wykonania implikuje semantyczną intencjonalność wkomponowania wizerunku w strukturę powierzchni skalnej.

Petroglifika nazywana jest obrazowo „kamienną kroniką” i „biblią epoki kamiennej” (Савватеев 1990); niewątpliwie jest ona swoistym latopisem na temat życia i kultur wspólnot zamieszkujących dany obszar. Petroglify przechowują – zakodowaną przy pomocy znaków i symboli – informację społeczną, wiedzę i wyobrażenia o świecie (światach). Wizerunki naskalne są przedstawieniem określonych bytów lub zjawisk. Stanowią arcydzieła monumentalnej sztuki prymitywnej. Należą one do najcenniejszych świadectw twórczości duchowej kamiennej epoki, odzwierciedlających poziom świadomości i myślenia ludzi żyjących w prehistorycznych czasach, ich światopogląd, wierzenia, obrzędy, obyczaje (o tym Савватеев 2007; Zhulnikov 2009); świadczą też o umacnianiu więzi socjalnych. Nierzadko też są metaforą wrażeń personalnych, oryginalnym środkiem intencjonalizowania sfery duchowej.

Kultury ludów pierwotnych, żyjących w strefie północnej, których pochodzenia etnicznego nie udało się, jak dotychczas, jednoznacznie rozwikłać, a które żyły w całkowitej izolacji od regionów południowych, pozostawiły po sobie ślady m.in. w postaci licznych neolitycznych znalezisk – przeszło tysiąca petroglifów (zob. Равдоникас 1936; Линевский 1939; Савватеев 1984; 1990; 2007; Bukowski et Dąbrowski 1971: 88–96; Курбатов 1994; 1995; Кочкуркина 2004; Poikalainen 2010 i in.). Na obszarze Karelii i Półwyspu Kolskiego zachowały się liczne petroglify pochodzące sprzed około 6000 lat p.n.e. Są to naskalne, o wierzeniowym charakterze, wyobrażenia pojedynczych istot żywych oraz rozmaitych scen, przede wszystkim łowów na dziką zwierzynę, pochodzące z neolitu i epoki brązu (eololitu) głównie z okresu drugiej połowy IV – pierwszej połowy II tysiąclecia p.n.e., prawdopodobnie niegdyś polichromowane. Petroglify, masowo odkrywane w Karelii począwszy od 1848 roku, zlokalizowane są na wschodnim brzegu jeziora Onega, tj. na skałach przyłądków: Biesow Nos (ros. Бесов Нос), Kłodowiec (ros. Кладовец), Gażuj Nos (ros. Гажий Нос), Peri Nos (ros. Пери Нос), Lebiedinyj Nos (ros. Лебединый Нос), Koczkonawołok (ros. Кочконаволоок), Przyłądek Kariiecki (ros. Карецкий Нос) i na wyspach: Golec (ros. Голец), Moduż (ros. Модуж), Wielki i Mały Gurij (ros. Великий и Малый Гурий), a także na północ od Białomorska nad rzeką Wyg (ros. Выг, fiń. Uikujoki). Jest ich ogółem ponad 1300 (Poikalainen 2010: 76) i stanowią największe nagromadzenie w całej Fennoskandii.

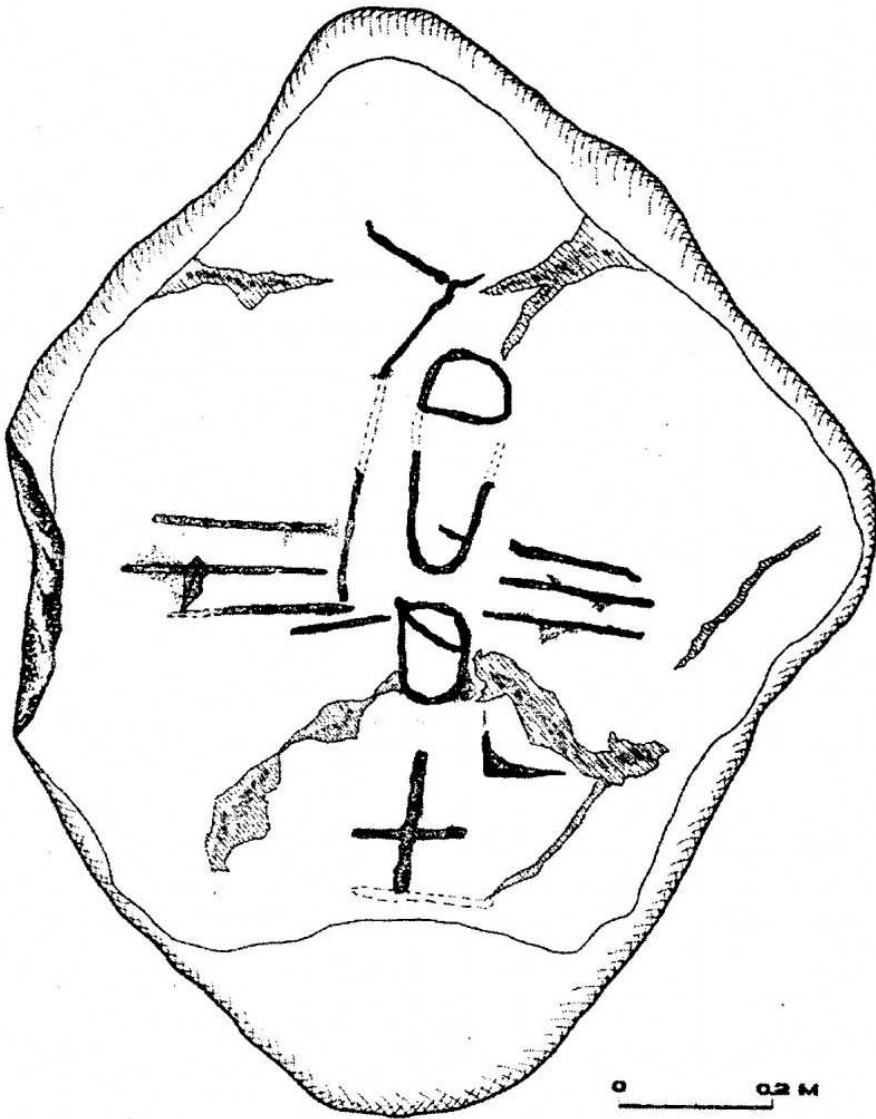

Ryc. 1. Petroglif karelski.

Źródło: *Искусство предков. Петроглифы Карелии и Кольского полуострова*. Portal: „Веси”.

Online: <<http://vesi-karelia.ru/articles/3926.html>> (2.01.2015).

Z uwagi na niezwykle realizm treściowy – mimo prymitywnej formy – są bezcennym źródłem informacji o życiu ówczesnych mieszkańców tych obszarów, ich kulturze materialnej, codziennych zajęciach, wierzeniach i sztuce. Wyobrażenia mają charakter kultowy, magiczny i symboliczny. Liczne ryty naskalne przedstawiają sceny polowań na ssaki, ptaki wodne i ryby. Skaliste cyple Onegi z petroglifami, a także podobne obiekty znad rzeki Wyg i z wybrzeży Morza Białego, były dla ówczesnych mieszkańców Karelii miejscami świętymi, rodzowymi lub plemiennymi ośrodkami kultowymi. Petroglify ukazują neolitycznych ludzi północnych regionów Europy – malowniczej krainy lasów, torfowisk i tysięcy jezior – jako jednostki zaradne, przystosowane do panujących na tym obszarze surowych warunków klimatycznych, a także jako istoty mające rozwinięte potrzeby estetyczne i własne wierzenia, powiązane z magią łowiecką i kultem zmarłych (zob. Bukowski et Dąbrowski 1971: 92–96; ESS: 245; Савватеев 1984; Кочкуркина 2004).

Ryc. 2. Petroglif karelski – przerysowane znaki.

Źródło: Курбаков 1994.

Online: <<http://tverzha.ru/archives/1759?print=print>> (10.01.2015).

Słynny starożytny nowogrodzki granitowy głaz kultowy – *Щеглец* (zaliczany do tzw. *sledowików*, ros. *следовик*) z epoki brązu, znajdujący się 2,5 km na północ od wioski Mytno w okręgu nowogrodzkim przedstawia ryc. 3.

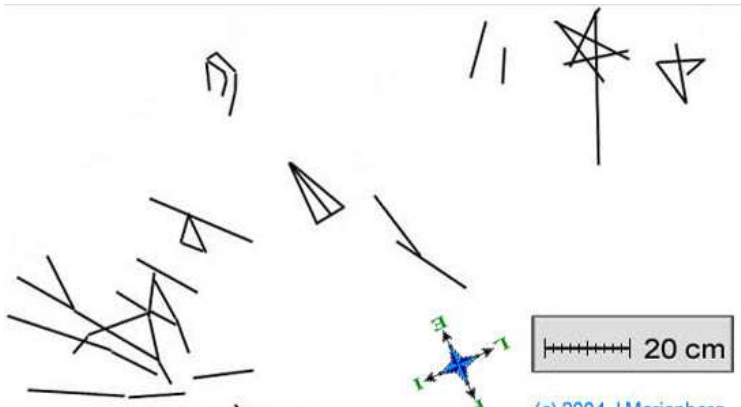
Ryc. 3. Głaz kultowy *Щеглец*.

Źródło: Купбагов 1994.

Online: <<http://tverzha.ru/archives/1759?print=print>> (10.01.2015).

W Finlandii ujawniono blisko 100 kompozycji petroglifów; niemniej jednak są one tu ewenementem (występują licznie w Szwecji i Karelii, rzadziej natomiast w samej Finlandii).

W 2003 roku w gminie Rääkkylä we wschodniej części Finlandii (w Karelii) odkryto petroglify sprzed 3000–5000 lat (Marienberg 2004). Technika wykonania różni je od rysunków powszechnie spotykanych w Fennoskandii i Europie. Znaki petroglificzne powstały przez pocieranie kamieniem, nie zaś wyrycie ostrym narzędziem. Rysunki tego rodzaju są o wiele rzadsze; spotkać je można na przykład w najstarszych jaskiniach na terenie Francji (Marienberg 2004). Odzwzorowane wyraźne kształty petroglifu z Rääkkylä przedstawia rycina 4.

Ryc. 4. Kształty petroglifów fińskich z Rääkkylä.

Źródło: Marienberg 2004. *Muinaishistoria*.

Online: <<http://homepages.internet.lu/harjumaja/jmhis/piirros/TutkielmaR.htm>> (2.01.2015).